

Az evidencialitás és az első személy kapcsolata az udmurt nyelvben

Kubitsch Rebeka

Szegedi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Uráli program

The article focuses on the relation between the category of evidentiality and first-person in Udmurt. Evidentiality is the linguistic marking of information source and type. Udmurt has a binary evidential system distinguished in the past tenses. The choices of firsthand and non-firsthand evidential are available in the system.

Analysis has been carried out along the typological parameters: co-occurrence, frequency, interpretation and type of predicate. The research material comprised 73 instances of first-person non-firsthand evidential forms taken from blogs written in Udmurt.

The results show that there is no restriction in Udmurt for the co-occurrence of first-person and non-firsthand evidentiality, nor for the type of predicate they may occur with. With respect to frequency such forms are rare in comparison to firsthand evidential forms. Even though first-person non-firsthand evidential forms have several scopes of use, the semantic content of the speaker's lack of control links them. Also, the content of deferred realization (which is a post-factum inference) can be frequently observed. I propose that in Udmurt the semantic extension of non-firsthand evidentials to lack of control rises through the notion of deferred realization.

Keywords: evidentiality, first-person, lack of control, deferred realization, Udmurt

Kulcsszavak: evidencialitás, első személy, kontrollhiány, késleltetett felismerés, udmurt

A tanulmány az evidencialitás és az első személy kategóriájának kapcsolatát vizsgálja az udmurt nyelvben. A két kategória viszonyát a tipológia vonatkozó paraméterei szerint ismertetem. A cikk főként az első személyű indirekt evidenciális alakokra és ezek értelmezésére fókuszál, de a két kategória közti egyéb összefüggések sajátosságai is bemutatásra kerülnek.¹

¹ Szeretném megköszönni a lektoroknak a tanulmánnyal kapcsolatos hasznos észrevételeiket, javaslatukat.

1. Az evidencialitás

Az evidencialitás az ismeret, információ forrásának nyelvi kifejezése (Aikhenvald 2004: 3; Ekberg–Paradis 2009: 5). Ugyanakkor a vonatkozó szakirodalomban eltérő álláspontok jelennek meg azt illetően, hogy mit értünk az *evidencialitás* kategóriája alatt. Aikhenvald (2004, 2014) szerint az evidencialitás önálló, grammatikai kategória. Munkájában különbséget tesz *grammatikai evidencialitás* és az *evidenciális stratégia* között. Eszerint grammatikai evidencialitásról csak azon nyelvek kapcsán szólhatunk, melyekben az információforrás grammatikailag kódolt, melyekben létezik egy olyan grammatikalizálódott elem, melynek elsődleges jelentése az információforrás kifejezéséhez köthető. Azokban a nyelvekben, amelyekben az ismeret forrása egyéb módokon fejezhető ki (pl. lexikális elemek segítségével, más kategóriák mellékjelentéseként) evidenciális stratégia található.

A tanulmány azt az evidencialitás-felfogást képviseli, mely szerint az evidencialitás az információ forrásának nyelvi jelölése, mely a világ nyelveiben változatos módon fejeződik ki, de grammatikai evidencialitás csak azokban a nyelvekben található, melyekben az információforrás kifejezése grammatikalizálódott.

Az evidencialitáshoz köthető szemantikai kategóriák a világ nyelveiben különféle módokon csoportosulhatnak és különülhetnek el önálló grammatikai elemmel. Ezek a típusok Aikhenvald (2004: 63–64) alapján a következők:

- a) vizuális érzékelés
- b) nem-vizuális érzékelés (hallás, szaglás, tapintás)
- c) következtetés (másként: inferenciális evidencia), mely tapasztalati evidencián vagy eredményen alapul
- d) feltételezés, mely egyéb, nem látható bizonyítékon alapul – ez magába foglalhatja az okfejtést vagy általános tudást is
- e) értesülés (másként reportatív evidencia) (a forrásra való hivatkozás nélkül)
- f) idézés (másként kvotatív evidencia) (a forrás pontos megnevezésével)

Az egyes nyelvek grammatikai evidenciálisrendszerét a tipológia gyakran az alapján csoportosítja, hogy a fent említett szemantikai kategóriák közül mennyi kódolt önálló grammatikai elemmel. Ennek alapján léteznek kis és nagy evidenciálisrendszerek. A kevesebb információforrást elkülönítő nyelvekben több evidenciátípus is ugyanolyan módon jelölt, míg egy nagyobb rendszer esetén ez a jelölés differenciáltabb.

2. Evidencialitás az udmurtban

Az udmurtban az információforrás jelölése grammatikalizálódott és fuzionált a múlt idő jelölésével. Ennélfogva az udmurt kapcsán grammatikai evidencialitásról csak a grammatikai múlt idővel összefüggésben szólhatunk.

A tipológiai leírások alapján az udmurt evidenciálisrendszer a jelölők számát tekintve kevésbé differenciált, melyben az első és nem első kézből származó információt kifejező evidenciális (másként direkt és indirekt evidenciális) különül el önálló grammatikai elemmel (Aikhenvald 2004: 28, Skribnik–Kehayov 2018: 539). Az udmurt szakirodalomban az első kézből származó információt kifejező igeidőre első múltként, a nem első kézből származó információt kifejezőre második múltként is szokás hivatkozni.² Az első és második múlt elnevezés a szintetikus múlt időre utal – az analitikus múlt időkben³ a létige első vagy második múlt idejű alakja utalhat az információforrásra. Az információforrás kifejezése az egész múltidő-rendszerben megtalálható.

Az udmurt szakirodalom nem képvisel egységes álláspontot az első és második múlt viszonyát illetően. A nyelvtani leírások általában a szemtanúság meglétét szokták a két múlt idő közötti választás alapjaként meghatározni (Kozmács 2002: 86; vö. még Kelmakov–Hännikäinen 1999: 182).⁴ Az evidencialitás tipológiája alapján így az első múlt elsősorban a vizuális (és gyakran nem vizuális) érzékelést fejezi ki, míg a második múlt közvetett módon (főleg következtetés, értesülés útján) szerzett információ esetén használatos (Aikhenvald 2004: 28; Tarakanov 2011: 189; Skribnik–Kehayov 2018: 539). Az (1) példa az első múlt idő használatát illusztrálja – ebben az esetben a beszélő maga is jelen van az eseményeknél, vizuális tapasztalattal bír azokról. A (2) példa a második múlt idő számos funkciója közül az értesülés útján szerzett információra példa – a beszélő saját nagyanyja fiatalkori életeseményeiről mások elmondása alapján szerzett tudomást.

(1) vuflower.blogspot.ru; 2014. 10. 06. (utolsó látogatás: 2019. 01. 02.)

Pjatinica-je ortčij-i-zj škola-in.

péntek-ILL tart-Pst1⁵-3Pl iskola-INE

’Pénteken tartották az iskolában.’ (A tanárok napját, amelyen tanárként a bejegyzés szerzője is részt vett.)

² Hagyományosan az első múlt időt praeteritumnak, a második múlt időt perfectumnak is nevezik (Csúcs 1990: 52).

³ Az udmurtban négy analitikus múlt idő található.

⁴ A szakirodalom nem következetes abban a tekintetben, hogy a szemtanúság vagy az elsőkezőség szempontja befolyásolja-e a két igeidő közti választást.

⁵ Az udmurt nyelvi példák glosszázásában az első múlt időt Pst1, a második múlt időt, mely a nem első kézből származó információt kifejező evidenciális, Pst2 jelöléssel látom el.

(2) vamentul.blogspot.ru; 2014 03. 06. (utolsó látogatás: 2018. 11. 19.)

Pereš čužaj-e *žuč* *gurt-iš* *vjl-em.*
 Öreg anyai.nagymama-POSS.1SG orosz falu-ELA **van-PST2.3SG**
Bjž-em *udmurt-jos dorj.*
férjhez.megy-PST2.3SG udmurt-PL PP

‘Az öreg anyai nagymamám egy orosz faluból származott. Udmurtokhoz ment férjhez.’

Siegl (2004) szerint azonban az első múlt általános múlt időnek tekinthető, mely nem tesz utalást az információ forrására, vagyis az evidencia jelölése szempontjából neutrálisnak tekinthető, és a két múlt idő között nincs oppozíció a közvetlen-közvetett információforrás tekintetében. Az anyanyelvi beszélőkkel való konzultáció, illetve egyéb tényezők is azt mutatják (pl. a médiában megfigyelhető használat), hogy az első múlt idő nem szükségszerűen fejez ki szemtanúságot. Ezt láthatjuk a (3) példában, mely az udmurt nyelvű wikipedia oldal Alekszandr Szergejevics Puskin taglaló cikkéből származik. Látható, hogy habár a cikk szerzőjének (vagy a ma emberének) nem lehet vizuális evidenciája erről az eseményről, a mondat igéje első múltban áll.

(3) udm.wikipedia.org/wiki/Пушкин,_Александр_Сергеевич (utolsó látogatás: 2018. 12. 15.)

1831-ti ar-jn *15-ti* *kwartolež-e* *Puškin* **kjšnojašk-i-z (...).**
 1831-ORD év-INE 15-ORD május-ILL Puskin **megnősül-PST1-3SG**
 ‘1831. május 15-én Puskin megnősült.’

Látható, hogy az első múlt idő nem csupán a vizuális és nem vizuális érzékelés útján szerzett információt fejezi ki, vagyis szemtanúság tekintetében nincs tényleges oppozíció a két múlt idő között az információforrást tekintve (vö. Siegl 2004). Hitelesnek tartott információ esetén (vö. Puskin házassága, vagy a médiában mutatkozó használat) az első múlt idő preferáltabb – az ilyen típusú használat asszociálódhat az elsőkezőséggel. Úgy gondolom, hogy az udmurtban a két igeidő közti választás alapja, hogy az információ mennyire tekinthető első kézből származónak. Ugyanakkor a nyelvi adatok és az anyanyelvi adatközlők megítélésében ingadozás mutatkozik: bizonyos esetekben az első múlt idő az elsőkezőséggel hozható összefüggésbe, míg más esetekben nem tesz utalást az információ forrására. Ezért, véleményem szerint, az első múlt idő az evidencialitás szempontjából kezd neutrálissá válni (vö. Aikhenvald 2004: 29–31 az evidencialitás szempontjából neutrális alakot tartalmazó kettes rendszerekről), de nem tekinthető teljes mértékben általános múlt időnek.

3. Az evidencialitás és az első személy kategóriája közötti kapcsolat tipológiai megközelítésből

Tipológiai szempontból az evidencialitás és a személy kategóriája közti kapcsolatot elsősorban Curnow (2001, 2002, 2003) és Aikhenvald (2004, 2015) vizsgálta. A nyelvekben a személy és az evidencialitás kategóriája között kölcsönös kapcsolat figyelhető meg – vannak nyelvek, melyekben egy bizonyos evidenciálisjelölő használata meghatározza a személy kategóriájának használatát, míg más nyelvekben egy bizonyos személy csak meghatározott evidenciálisjelölőkkel fordulhat elő (Aikhenvald 2015: 256–258).

A tipológiai kutatások azért fordítanak különös figyelmet az evidencialitás és az első személy kategóriájának kapcsolatára, mivel a beszélő részvétele vagy részvételének hiánya a szóban forgó cselekvésben/állapotban befolyásolhatja az evidenciálisok használatát. A beszélő részvételének legtisztább esete, amikor ő maga az állítás grammatikai alanya. Továbbá a grammatikai evidencialitással bíró nyelvekben a jelölők harmadik és első személyben történő használatát öszszevetve számos különbség található. (Curnow 2002: 180)

Curnow (2001) az alábbi paraméterek mentén elemzi az evidencialitás és a személy kategóriájának kapcsolatát: közös előfordulás (*co-occurrence*), gyakoriság (*frequency*), értelmezés (*interpretation*) és a predikátum típusa (*type of predicate*).

Az első személyű alanyokra vonatkoztatva a közös előfordulás arra utal, hogy lehetséges-e az adott nyelvben, hogy bizonyos evidenciálisok első személyben álljanak. Az evidenciálisrendszerekben, ha létezik megszorítás valamilyik személyt illetően, az leggyakrabban az első személyre vonatkozik (Aikhenvald 2004: 219–220), például indirekt evidenciálisok számos nyelvben nem állhatnak első személlyel (Curnow 2002: 181).

A gyakorisági mutató az egyes evidenciálisok első személyben való előfordulásának mennyiségére utal, elsősorban a harmadik személyű alakokhoz viszonyítva.⁶ Például az értesülés révén szerzett információt kifejező evidenciálisok ritkán fordulnak elő első személyben (Curnow 2001: 3).

A predikátum típusa kapcsán vizsgálható, hogy egy nyelvben van-e megszorítás a személy, az evidenciális és a predikátum kombinációját illetően. Például lehetséges, hogy nem vizuális evidenciális kifejező alakok első személyben megjelennek olyan predikátumok mellett, melyek belső állapotot, érzéseket írnak le (kifejezve, hogy a beszélő nem vizuális evidenciával rendelkezik), de más típusú predikátumok mellett nem fordulnak elő.

⁶ Maga Curnow (2002: 181) is megemlíti tanulmányában, hogy ebben a tekintetben a gyakoriság meglehetősen informális értelemben használt, mivel a legtöbb nyelv kapcsán nem rendelkezünk számszerű adatokkal az evidenciálisok és a személyek kombinálódásáról.

Az értelmezés tekintetében az első személyű evidenciális alakokhoz különféle jelentések társulhatnak (Curnow 2002: 187–191). Az első személyű alak megtarthatja megszokott értelmezését, vagyis ugyanazt, mint harmadik személyben (pl. nem vizuális érzékelés), de lehet a harmadik személyű alaktól teljesen eltérő értelmezése. Az eltérő értelmezés jellemzően a beszélő kontrolljához kötődik, például kifejezheti, hogy az alany nem szándékosan (*non-volitionally*) hajtotta végre a szóban forgó tettet. Azt a jelenséget, amikor egy első személyű evidenciálisnak a harmadik személyű alaktól eltérő az értelmezése, a szakirodalom első személy hatásnak (*first-person effect*) is nevezi (Aikhenvald 2015: 259). Lehetséges továbbá, hogy az első és a harmadik személyű alakok értelmezése megegyezik, de az első személyű ezen felül valamilyen többletjelentéssel bír. Erre jó példa, amikor egy vizuális evidenciális első személyben nem csupán a szemtanúságot fejezi ki, hanem arra is utal, hogy az alany szándékosan hajtotta végre a szóban forgó cselekedetet. Ezen felül vannak nyelvek, melyekben az első személyű evidenciális alak csak a pragmatikai értelmezés tekintetében mutat a harmadik személyűtől eltérő használatot. Például a katmandui néváriban (sino-tibeti nyelvcsalád) a beszélő a kvotatív jelölővel hangsúlyozhatja, hogy saját, korábban elmondott állítását igaznak tartja (Curnow 2002: 191).

A nem vizuális érzékelés útján, nem első kézből származó információt kifejező, illetve a reportatív evidenciálisok első személyben gyakran a szándékosság, kontroll hiányát vagy mirativitást⁷ fejeznek ki (Aikhenvald 2015: 259; Curnow 2001). A szándékosság hiányának jelentéstartalma csak első személyű kontextusban lehetséges (Curnow 2003: 42–43). Ahhoz, hogy egy cselekvésről a beszélő megállapíthassa, hogy nem volt szándékos, pontosan ismernie kell az ágens szándékait. A beszélő igazán csak saját intenciójával lehet tisztában és csak egy olyan eseményről jelentheti ki, hogy nem volt szándékos, melyet ő maga hajtott végre.

Ehhez kapcsolódik a különbségtétel azon esetek között, amikor a beszélő nem szándékosan cselekedett és ezt a cselekvés végrehajtása közben felismerte, vagy pedig csak később jön rá, gyakran a következtetés folyamatán keresztül, hogy korábban egy nem szándékos tettet vitt véghez (Curnow 2003: 47). Habár a vonatkozó szakirodalom szó szerint nem említi, mégis úgy vélem, hogy utóbbi eset szoros kapcsolatot mutat az ún. késleltetett felismeréssel/realizációval (*deferred realization*). A késleltetett felismerés egy post-factum következtetés egy olyan esemény kapcsán, amelynek a beszélő szemtanúja volt, vagy legalábbis lefolyásánál jelen volt, de valamilyen oknál fogva csak később döbben rá, hogy

⁷ A mirativitás (*mirativity*) az információ újszerűségének, meglepő mivoltának nyelvi jelölése (DeLancey 1997: 33). A mirativitás jelentéskörébe sorolják továbbá még a felismerést (*realization*) is (vö. Aikhenvald 2012). Ugyanakkor Mexas (2016) szerint a mirativitás központi jelentése az információ felismerésére/realizálása. Minden további jelentéstartományt ebből a központi jelentésből vezet le.

mi történt pontosan (Aikhenvald 2012: 468). Az újonnan megértett információ így váratlan és meglepő lehet (Aikhenvald 2012: 471). Vagyis látható, hogy a késleltetett felismerés szoros kapcsolatban áll az inferencialitással (mivel következtetési folyamatokat foglal magába) és a mirativitással is (mivel a felismert információ meglepő lehet), egyfajta átmenetet képez a két kategória között.

Az akaratlanság és a mirativitás közti összefüggésekre a tipológiai szakirodalom is felhívja a figyelmet. Curnow (2003: 52–53) szerint az indirekt evidenciálisok jelentéskiterjedése az akaratlanságra a váratlanság képzetén keresztül lehetséges. Az olyan rendszerekben, amelyekben az indirekt evidenciálisok mirativitást is kifejezhetnek, vagyis a tudáshoz, információhoz kötődő előzetes elvárásokhoz kapcsolódnak, direkt kapcsolatot látnak az (indirekt) evidenciálisok első személyben megfigyelhető használatával (Aikhenvald 2015: 259). Az indirekt evidenciálisok első személyű használata a nem szándékosság kifejezésére valószínűleg ahhoz a nyelveken átívelő metaforához kapcsolódik, melyben a látás fogalma a tudás fogalmához kapcsolódik (Curnow 2003: 49) (vö. A TUDÁS LÁTÁS – KNOWING IS SEEING). Az indirekt evidenciálisok révén kódolt közvettség (vagyis a vizuális közvetlenség hiánya) kapcsolatba hozható a mentális értelemben vett közvetlenség hiányával, mely összefüggésbe hozható az indirekt evidenciálisok különféle jelentéskiterjedéseivel, mint a mirativitás, kontrollhiány vagy episztemikus modalitás.⁸

A következtetés és a kontrollhiány közti összefüggéseket illetően a tipológia az inferencialitás használatát korlátozottnak tartja a nem szándékos cselekvések kifejezésére (Curnow 2003: 53). Ezt arra alapozza, hogy a tipológiai kutatások nem találtak példát arra, hogy egy szigorúan inferenciális értelemben használt evidenciális (pl. differenciáltabb evidenciálisrendszerekben) első személyben olyan esetekben is akaratlanságot fejezzen ki, amelyek nem foglalnak magukba következtetési folyamatokat. Erre alapozva tartja Curnow (2003) a váratlanság képzetén keresztül lehetségesnek az indirekt evidenciálisok jelentéskiterjedését a nem szándékos cselekvések kifejezésére és nem az inferencialitás képzetének kiterjesztése révén.

4. Módszertan és vizsgálati anyag

A kutatás korpuszadatokra épül, a vizsgálati anyagot 73 első személyű indirekt evidenciális alakot tartalmazó mondat és ezek szöveggörnyezeté adta. A vizsgált mondatok udmurt nyelvű blogokról származnak. A mondatok (és azt tartalmazó szövegek) kiválasztása véletlenszerűen történt, az online Udmurt corpus⁹ kereső-

⁸ Vö. a nem érzékelés és a nem tudás/megértés közti leképzés (Tolcsvai 2013: 221).

⁹ Az online Udmurt corpus (<http://web-corpora.net/UdmurtCorpus/search/>) 7,3 millió tokent tartalmaz. A korpusz három alkorpuszból áll: 91%-a újságnyelvi szövegeket tartalmaz, 3%-a nonfiktív szövegekből épül fel (az Új Testamentum udmurt fordításából és

jének segítségével. A blogszövegek vizsgálatát indokolja, hogy műfajuknál fogva közelebb állnak az udmurt beszélt nyelvi változathoz, mint az egyéb udmurt nyelven elérhető szövegtípusok (pl. publicisztikai szövegek, melyek a standard nyelvváltozatban íródnak és erősen szerkesztettek). A kutatási anyag tizenkét blogról származik, tehát a kapott adatok tizenkét ember nyelvhasználatáról adnak képet. Továbbá az adatok csaknem fele egyetlen beszélőtől származik.¹⁰

Az első személyű evidenciális alakokhoz társítható értelmezési lehetőségeket egyrészt a kontextus részletes vizsgálatával, másrészt anyanyelvi adatközlő segítségével azonosítottam. Ehhez a tipológia ezen témában megfogalmazott szempontjait (vö. 3. pont) vettem figyelembe. Ezek alapján vizsgáltam, hogy az első személyű, második múlt idejű alak utal-e az információforrásra, amennyiben nem, megjelenik-e a szándékosság hiánya az adott beszédhelyzetben. Továbbá figyelembe vettem, hogy megjelenik-e a beszélő késleltetett felismerése vagy sem.

A késleltetett felismerés szemantikai tartalmát nem minden esetben könnyű meghatározni, annak ellenére, hogy a tipológiai szakirodalomban definiálják a jelenséget (vö. post-factum következtetés), mivel a vizsgálati anyagban az indirekt evidenciális alakok olyan folyamatok leírásában is megjelennek, melyek természetüknél fogva csak utólag tudatosulhatnak a beszélőben (pl. elaludni, álmodni). A vizsgálat során csak azokat az eseteket kategorizáltam késleltetett felismerésként, melyekben a beszélő valamilyen evidencia alapján következtet az általa végrehajtott cselekvésre. Ennélfogva az 'elaludtam', 'álmodtam' típusú használathoz nem társítottam a késleltetett felismerés szemantikai tartalmát.

5. Az első személy és az evidencialitás kapcsolata az udmurtban

A fejezet először egy rövid áttekintést ad az udmurt első személyű evidenciális alakok morfológiai felépítéséről, majd a tipológiai kutatásokban is alkalmazott szempontok (együttes előfordulás, gyakoriság, értelmezés, predikátumtípus) szerint bemutatja az első személy és az evidencialitás kapcsolatát. A korábban ismertett paramétereken kívül kitérek az egyes és többes számú első személyű evidenciális alakok előfordulásában, használatában mutatkozó eltérésekre is.

wikipedia cikkekből). A harmadik alkorpusz, az elemzéshez használt blogszövegek a teljes korpusz 6%-át teszik ki.

¹⁰ Ennek oka, hogy míg 2014 körül divatos volt udmurt nyelvű blogokat írni, mára ez a lendület alábbhagyott, így egyre kevesebb friss bejegyzés születik. Mivel az említett beszélő a mai napig aktívan ír, blogjából több bejegyzés került be a véletlenszerűen összeállított kutatási anyagba.

5.1 Az első személyű első és második múlt idejű alakok morfológiai felépítése

Az udmurt nyelvben az igék tótani szempontból két csoportra oszthatók. Az első csoportba azok az igék tartoznak, melyeknek főnévi igenévi alakjában az infinitívusz képzője előtt *-j* szerepel, míg a második csoportba azok az igék sorolhatók, melyekben ugyanebben a pozícióban *-a* található (Kozmács 2002: 14). Az első múlt idejű első személyű alakok morfológiai felépítése a *mijnij* 'menni' és az *užanj* 'dolgozni' igék esetében a következőképpen néz ki:

I.	<i>mijn</i>	<i>-i</i>		<i>mijn</i>	<i>-i</i>	<i>-mj</i>
	megy	-PST1[1Sg]		megy	-PST1	-1Pl
II.	<i>uža</i>		<i>-j</i>	<i>uža</i>		<i>-mj</i>
	dolgozik[PST1]	-1Sg		dolgozik[PST1]		-1Pl

Az első csoportba tartozó igékben, egyes szám első személyben csak a múlt idő jele szerepel, míg a második csoportba tartozó igékben a pusztá igetűhöz járul az első személy ragja (a többi személyben is ugyanilyen módon képezik az első múlt idejű alakokat).

A második múlt idejű első személyű alakjainak felépítése összetettebb képet mutat:

I.	<i>mjni</i>	<i>-šk</i>	<i>-em</i> ¹¹		<i>mjni</i>	<i>-šk</i>	<i>-em</i>	<i>-mj</i>	
	megy	-SK	-PST2		megy	-SK	-PST2	-1Pl	
II.	<i>uža</i>		<i>-šk</i>	<i>-em</i>	<i>uža</i>		<i>-šk</i>	<i>-em</i>	<i>-mj</i>
	dolgozik	-SK	-PST2		dolgozik	-SK	-PST2	-1Pl	

Történetét tekintve a második múlt idejű alakok nominális eredetűek, a befejezett melléknévi igenévi alakokra vezethetők vissza (a harmadik személyű második múlt idejű alakok homonimák a befejezett participiummal). (Bartens 2000: 202–203).

A *-šk* képző a paradigmában kizárólag az első személyű alakokon jelenik meg. A mai udmurtban a képző számos funkcióval bír, ezek közül leggyakoribb a reflexiválás és intranszitiválás. Kozmács (2008: 175–176) szerint a képző a kontrollhiány kifejezésére nyomult be a paradigmába.

¹¹ A morfológiai felépítés ismertetéséhez az első személyű, második múlt idejű alakok glosszázása Kozmács (2002: 169) alapján történt. Ugyanakkor saját nyelvi példáim glosszázásában a *-šk* képzőt a második múlt idő *-m* elemével egyes számban Pst2.1Sg, többes számban a *-mj* birtokos személyjellel együttesen Pst2.1Pl jelöléssel látom el. A *-šk* képzőről bővebben ld. Kozmács (2002).

5.2 Az első személy és az evidencialitás kapcsolata az udmurtban

Ahogy korábban említettem, a tipológiai kutatásokban megjelent szempontok közül az első személyű, indirekt evidenciális (vagyis az első személyű, második múlt idejű) alakok értelmezésére fókuszálok, mivel az ilyen alakok tendenciaszerűen a harmadik személyű evidenciális alakoktól eltérő jelentéseket vesznek fel az egyes evidenciálisrendszerekben (vö. 3. pont). Ugyanakkor röviden ismertetem megállapításaimat a két kategória közötti egyéb összefüggéseket illetően is.

5.2.1 Együttes előfordulás

Az együttes előfordulás tekintetében elmondható, hogy mind első, mind második múlt időben lehetséges az első személyű alakok képzése. Ahogy a 3. pont taglalta, tipológiai szempontból, ha egy evidenciálisrendszerben van megszorítás a személy kategóriáját illetően, az általában az első személyre vonatkozik (vö. Aikhenvald 2004). Az udmurtban nincs megszorítás a személy kategóriáját illetően. A komiban viszont, melyben az udmurthoz több szempontból is hasonló evidenciálisrendszer található (a múlt idő jelölésével fuzionált kettes rendszer), az első személyű második múlt idejű alakok csak nyelvjárási jelenségként, szórványosan jelennek meg (Leinonen 2000: 429).

5.2.2 Gyakoriság

Gyakorisági szempontból megállapítható, hogy a második múlt idejű első személyű alakok a harmadik személyűekhez viszonyítva ritkák, tekintve, hogy egy meglehetősen szűk jelentésmezőt fednek le (vö. 5.2.3 pont). Egy korábbi kutatás alapján, melynek tárgya 1110 második múlt idejű igealak és ezek funkciója volt, mindössze 38 állt első személyben (~3,4%) (Kubitsch 2018). A használat gyakoriságát szintén csökkenti, hogy habár a standard nyelvváltozat szerint bizonyos esetekben a második múlt idő használatos (pl. nem szándékosan végrehajtott cselekvéseknél), a tényleges nyelvhasználat azt mutatja, hogy ezekben az esetekben is sokszor az első múlt idejű alak szerepel (vö. (7) példa). Feltételezhető, hogy az egyéni preferencia, illetve a nyelvjárásbeli különbségek szintén befolyásolják az első személyű indirekt evidenciális alakok előfordulásának gyakoriságát.¹²

¹² A blogszövegek vizsgálata során kirajzolódik, hogy egyes bejegyzők nem szándékos cselekvések esetén első személyben következetesen a második múlt idejű alakokat használják, míg mások az első múlt idejűeket. Feltételezhető továbbá, hogy a déli nyelvjárást beszélők nagyobb mértékben használják a második múlt idejű első személyű alakokat (vö. Kubitsch–Németh 2018).

5.2.3 Értelmezés

Az értelmezési lehetőségeknél a második múlt idejű igéket taglalom részletesebben. Ezen alakok tárgyalásánál a vonatkozó szakirodalom különféle jelentéseket ad meg. Ezek alapján az első személyű, második múlt idejű igék véletlenszerűsége, a szándékosság, a tudatosság és kontroll hiányát,¹³ továbbá mirativitást fejezhetnek ki az adott cselekvésre vonatkozóan (Siegl 2004: 138; Kozmács 2008: 176; Skribnik–Kehayov 2018: 542). Látható, hogy ez összhangban van a tipológia megállapításai-val: Curnow (2002, 2003) is elősorban a szándékosság hiányát (*non-volitionality*) hangsúlyozza az első személyű indirekt evidenciális alakok esetében. Ezekben az esetekben a cselekvés gyakran valamilyen nemkívánatos eredménnyel is jár.

Az alábbi példákban bemutatom az eddigi szakirodalomban ismertetett értelmezési lehetőségeket, továbbá amellet érvelek, hogy az első személyű indirekt alakok jelentése – annak ellenére, hogy a fent említett változatos funkciók kétségtelenül megtalálhatók a vizsgálati anyagban – pontosabban és letisztultabban leírható a kontrollhiány és a késleltetett felismerés szemantikai tartalmával.

Az alábbi példák a tudatosság és szándékosság hiányát mutatják be. Az (5) példában a megnyilatkozó egy ismerőse haláláról értesül. A hír rendkívül megrázza és ahogy hazafelé tart útközben az elhunytól gondolkodik. Hazaérkezvén veszi észre, hogy gondolkodás közben véresre harapdálta a száját. A (6) példában bejegyző és társai kimentek egy fesztiválra, de mivel későn érkeztek, a legérdekesebb programokról már lemaradtak. A példákban az igék második múlt időben állnak, mivel az érzékelő nem tudatosan harapta ki a száját (5), és az érdekes programok kihagyása sem szándékosan történt (6).

(5) muketulon.tumblr.com; 2015. 12. 14. (utolsó látogatás: 2018. 09. 12.)

Dor pal-am vuj-sa vala-j, imdur-jos-me
 otthon PP-ILL.POSS.1SG érkezik-CVB ért[PST1]-1SG ajak-PL-ACC.POSS.1SG
kurtčijl-sa vir potti-škem¹⁴ iñi šujsa.
 harapdál-CVB vér kivisz-PST2.1SG már hogy
 'Hazafelé érkezve vettem észre, hogy az ajkaim már véresre harapdáltam.'

¹³ Sajnálatos módon a tipológiai szakirodalom nem taglalja, hogy pontosan hogyan különül el egymástól a tudatosság (*lack of conscious*), a kontroll (*lack of control*) és a szándékosság hiányának (*non-volition*) jelentéstartalma.

¹⁴ Az (5) példában egy ún. páros ige szerepel: *kurtčijl-sa pottijñi* (harapva kivisz) 'kiharap'. Az udmurt nyelvben (és a Volga-Káma nyelvcsalád más nyelveiben is) nagy számban használatosak az ún. páros igék. A páros igék egy határozói igenévből és egy finit igéből állnak. A finit ige a modifikátor szerepét tölti be, ezen felül aspektuális és akcióminőséghez köthető tartalmakat is kifejezhet. A páros igék esetében az ige eredeti jelentése különböző mértékben jelenik meg. Ugyanakkor nem szabad összekeverni a páros ige szerkezeteket azokkal az esetekkel, amikor az igenév és a finit ige között ténylegesen határozói viszony áll fenn. (Horváth 2010) A vizsgálati anyagban több olyan eset is szerepel, ahol a páros ige modifikátora áll második múlt első személyben.

(6) vuflower.blogspot.ru; 2016. 02. 14. (utolsó látogatás: 2018. 08. 31.)

Samoj tunsjko-ze mi kelti-škemj-a mar-a
 SUPL érdekes-ACC.POSS.3SG mi **hagy-PST2.1PL-Q** mi-Q
ber vu-on(n)-amj.

későn érkezik-NMLZ -INE.POSS.1PL

‘A legérdekesebbet kihagytuk, vagy mi, mivel későn érkeztünk.’

Itt érdemes megjegyezni, hogy a második múlt idejű alakoktól eltérően az első múlt idejűek nem hordoznak többletjelentést első személyben, vagyis nem tesznek utalást arra, hogy az alany kifejezetten szándékosan hajtottá volna végre a szóban forgó cselekvést. Ezt illusztrálja a (7) példa, melyben az ’elfelejteni’ ige, mely első személyben tipikusan második múlt időben szokott állni (lévén a felejtés nem tudatosan megy végbe), mégis első múlt időben szerepel.

(7) udmurto4ka.blogspot.ru; 2015. 08. 14. (utolsó látogatás 2018. 11. 19.)

Tunsjko pësa, vot tołko nim-ze vunet-i.
 érdekes színdarab PTC csak név-ACC.POSS.3SG **elfelejt-PST1.1SG**

‘Érdekes színdarab, csak a nevét felejtettem el.’

Habár a tipológia az első személyű indirekt evidenciális alakok jelentését a nem szándékosan végrehajtott (*non-volitional*) cselekvések kifejezésével azonosítja, az udmurtra vonatkozó szakirodalom korábbi megállapításai (vö. a kontroll hiánya mint értelmezési lehetőség) és a vizsgált anyag alapján számos olyan eset található, amikor az első személyű második múlt idejű alak használata nem az intenció, szándékosság hiányával magyarázható, hanem azzal, hogy az alany egy olyan helyzetbe vagy állapotba került, amelyet nem tudott befolyásolni. Ez látható a (8) példában, melynek kontextusában a bejegyző arról ír, hogy sokfelé utazik a nyáron, de jobb szeretne több időt otthon tölteni a családjával. Ahogy a példamondatban is olvasható, az öccsével viszont tíz napot élt együtt egy táborban, aki már azt megelőzően nagyon hiányzott neki. A (9) példát tartalmazó bejegyzésben a beszélő egy gasztronómiai fesztiválra látogat. Nem bánta meg, hogy részt vett a rendezvényen, csupán egyetlen dolgot: az elektronikus zenére már ráunt, viszont a fesztiválon elsősorban az szölt.¹⁵ A valaki iránt érzett vágyakozás, illetve valamire való ráunás esetében a második múlt idejű alakok, meglátásom szerint, nem a szándékosság hiányát fejezik ki, hanem azt, hogy az alany nem tudja befolyásolni azokat a folyamatokat, amelyeknek a részese.

¹⁵ Az udmurtiai fesztiválokön kifejezetten gyakori az elektronikus zene.

(8) muketulon.tumblr.com; 2014. 08. 26. (utolsó látogatás: 2018. 11. 25.)

Noš vjn-ijnim 10 nunal čoš ul-i Šundikar-ijn,
de öcs-INST.POSS.1SG 10 nap együtt lakik-PST1[1SG] Sundikar-INE
so-leš mežmi-škem ik vjl-em.

ő-ABL vágyakozik-PST2.1SG PTC van-PST2.3SG

'De az öcsémmel tíz napot laktunk együtt Sundikarban (tábor), ő is hiányzott már nekem.'

(9) marjamoll.blogspot.ru; 2014. 07. 21. (utolsó látogatás: 2018. 08. 17.)

Odig-ez gine, mon elektronikjos-leš žadi-škem iini.

egy-ACC csak én elektronikus.zene-ABL ráun-PST2.1SG már

'Csak egyet (sajnáltam), az elektronikus zenére már ráuntam.'

Az alakok értelmezési lehetőségei között megjelenik továbbá a mirativitás, ezen belül is a késleltetett felismerés¹⁶ szemantikai tartalma, vagyis mikor a beszélő utólag döbben rá, általában következtetés révén, hogy egy esemény lefolyásánál jelen volt (vö. 3. pont). Ez a jelentéstartalom a második múlt idejű, harmadik személyű alakok esetében is lehetséges.¹⁷

Ez látható a (10) példában, amelyben a bejegyző családjához egy rokonuk megy látogatóba. Amikor a rokon odaér hozzájuk, akkor jön rá, hogy útközben bogáncsok ragadtak végig a ruhájára.

(10) muketulon.tumblr.com; 2014. 11. 10.; (utolsó letöltés: 2018. 07. 17.)

Tiini uk kopak ługi łakišk -em bord-am!

hát PTC teljesen bogáncs ragad -PST2.3SG oldal-ILL.POSS.1SG

'Hát teljesen rám ragadtak a bogáncsok!'

A késleltetett felismerés a vizsgálati anyag 58%-ában (42 példa) található meg (vö. 1. diagram). A jelentéstartalom első személyű második múlt idejű alakoknál való megjelenésére tipikus példa az 'elfelejteni' ige,¹⁸ hiszen ebben az esetben az érzékelő, annak ellenére, hogy ő maga cselekedett, csak utólag ismeri fel, hogy a

¹⁶ Az udmurt indirekt evidenciális miratív használatáról bővebben ld. Kubitsch (2019).

¹⁷ A késleltetett felismerés az inferencialitás jelentéskiterjedése, mivel annak ellenére, hogy az információforrás közvetlen, következtetési folyamatokat is magába foglal. Továbbá egyes evidenciálisrendszerekben a következtetés altípusának is tekinthető (Aikhenvald 2004: 102, 209). A legfőbb különbség, hogy az inferencialitás esetében a beszélő nincs jelen az esemény lefolyásakor, hanem valamilyen tapasztalati evidencia vagy eredmény alapján következtet a történésekre, míg a késleltetett felismerésnél a beszélő már birtokában van a szükséges információknak, csupán később értelmezi őket.

¹⁸ Az első személyű második múlt idejű igék leggyakrabban előforduló formája a *vunetiškem* 'elfelejttem' alak (vö. 1. táblázat).

cselekvés végbement. A (11) példában a tanár nő egy udmurt költőt hív az órára vendégként, de a férfi csodálkozását látva tudatosul benne, hogy elfelejtett előre szólni neki a gyerekek alacsony életkoráról.

(11) vuflower.blogspot.ru; 2014. 12. 03. (utolsó látogatás: 2018. 08. 31.)

Toľko vuneti-škem vera-nj Bogdan-lj, pinal-jos-j
 teljesen **elfelejt-PST2.1SG** mond-INF Bogdan-DAT gyerek-PL-POSS.1SG
kjk-eti klass-in gine dišetsk-o aj šujsa
 kettő-ORD osztály-INE csak tanul-3PL[PRS] PTC hogy
 'Teljesen elfelejtettem mondani Bogdannak, hogy a gyerekeim csak második osztályban tanulnak.'

A (12) példában a kontrollhiány mellett szintén megjelenik a felismerés. A bejegyzőt egy klubban erősen hátba ütik, majd emiatt elgondolkodik, hogy talán ő is meglökhett valakit.

(12) udmurto4ka.blogspot.ru; 2013. 12. 21. (utolsó látogatás: 2018. 08. 17.)

Mjn-on-jam dongj-sa leži-škem-a mar-a.
 megy-NMLZ-INE.POSS.1SG **lök-CVB enged-PST2.1SG-Q** mi-Q
 'Menés közben meglöktem, vagy mi.'

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a kontrollhiány ezekben az esetekben is megtalálható: valaminek az elfelejtése nem kontrollálható folyamat, illetve az, hogy a bejegyző valakinek nekiment, szintén a szituáció feletti kontrollhiányból fakad. A késleltetett felismerés tartalma az esetek 64%-ában (27 példa) a kontrollhiány mellett jelenik meg (a késleltetett felismerés és a kontrollhiány összefüggéseiről vö. 3. pont). Az érzékelő nem fordított figyelmet az események teljes láncolatára, lefolyásukat csak akkor ismeri fel, amikor azok már végbementek.

Ahogy korábban is szerepelt, a tipológiai vizsgálatok az első személyű indirekt evidenciális alakok értelmezésében azon esetek között tesz különbséget, amikor a beszélő már a cselekvés végrehajtásának a pillanatában tudatában volt, hogy nem szándékosan cselekedett vagy pedig csak később, következtetés révén ismerte fel azt (vö. 3. pont – a tanulmányban ezt késleltetett felismerésként kategorizáltam). Ugyanakkor a vizsgálati anyagban a késleltetett felismerés szemantikai tartalmát hordozó esetek 36%-ában (15 példa) az első személyű második múlt idejű igealakok nem a kontrollhiányra utalnak, hanem pusztán egy korábbi (akár tudatosan végrehajtott) cselekvés vagy állapot felismerésére. Vagyis ezekben az esetekben az igealakok egyfajta mentális távolságot fejeznek ki a beszélő és saját, korábbi cselekedetei között. A késleltetett felismerés ezen típusú használata (csakúgy, mint a harmadik személyű alakok esetében) szoros összefüggéseket mutat az inferencialitással és a mirativitással is.

A (13) példát tartalmazó blogbejegyzésben a megnyilatkozó egy táborban van, ahol a gyerekeket elnézve úgy gondolja, hogy nem lehet nagy különbség közte és a gyerekek között. Azonban amikor a gyerekek mégis magázzák, rájön, hogy eddig talán fiatalabbnak vélte magát, mint amilyennek tűnik. Habár az, ahogy önmagunkról vélekedünk szintén nem teljes mértékben kontrollálható jelenség, úgy vélem, hogy ebben az esetben az első személyű, második múlt idejű igealak a beszélő felismerését hivatott kifejezni.

(13) muketulon.tumblr.com; 2014. 08. 28. (utolsó letöltés: 2018. 08. 17.)

Tatjn mon asme tuž pinal koža-škem-a mar-a.
itt én magamat nagyon gyerek **vél-PST2.1SG-Q** mi-Q
'Én itt magam nagyon gyerekeknek véltem, vagy mi.'

Szintén a felismerés/realizáció jelenik meg a (14) példában. A megnyilatkozó fáradtan és kimerültem felül a trolibuszra, de nem nézi meg a járatszámot. Ahogy elindulnak, rájön, hogy hiába ült le, mivel a busz a másik irányba indult el, nem arra, amerre ő akart menni. A második múlt idejű ige ebben az esetben is a hiábavaló helyfoglalás feletti felismerést fejezi ki.

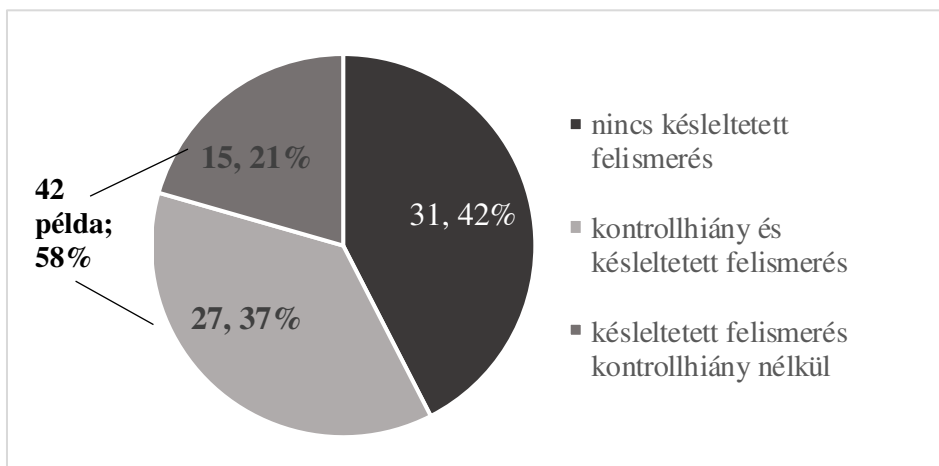
(14) marjamoll.blogspot.ru; 2013. 01. 21. (utolsó látogatás: 2018. 08. 27.)

Junme pukši-škem, trollejbus mone muket pala nu-i-z,
hiába **leül-PST2.1SG** trolibusz engem másik PP **visz-1PST-3SG**
muket intj-e (...)
másik hely-ILL
'Hiába ültem le, a trolibusz a másik irányba, másik helyre vitt (...)',

A fenti példák a késleltetett felismerés kiemelkedően fontos szerepét illusztrálják. A realizáció hangsúlyos jelenléte a vizsgálati anyagban azért is figyelemre méltó, mivel ez a szemantikai tartalom a második múlt idejű, harmadik személyű alakoknál is megjelenik. Az 1. diagram a késleltetett felismerés szemantikai tartalmának megjelenését illusztrálja a vizsgálati anyagban.

Ahogy korábban említettem, a tipológia az indirekt evidenciálisok jelentéskiterjedését a kontrollhiányra a váratlanság képzetén keresztül tartja lehetségesnek (vö. 3. pont). Meglátásom szerint viszont érdemes fontolóra venni, hogy az udmurtban (és talán más hasonló, kisebb evidenciálisrendszerekben is) a felismerés szerepe hangsúlyosabb a váratlanság képzeténél. Feltételezésem szerint az indirekt evidenciálisok jelentéskiterjedése ezekben a kisebb evidenciálisrendszerekben nem a váratlanság képzetén keresztül, hanem a felismerés révén ment végbe, így a következtetéssel is szorosabb összefüggéseket mutathat az indirekt evidenciális ilyen típusú használata (vö. 3. pont). Ezt az is alátámaszthatja, hogy kis számban, de találhatók olyan példák, amikor a késleltetett felismerés nem a

kontrollhiánnyal együttesen jelenik meg. A késleltetett felismerés „kapocs” lehet az inferencialitás és a kontrollhiány között.

1. diagram: A késleltetett felismerés szemantikai tartalma a vizsgálati anyagban.

A vizsgálati anyagban továbbá elkülöníthetők azok az esetek, amikor a beszélő csak másoktól értesül saját cselekedeteiről, vagy mert már elfelejtette őket (pl. kisgyermekkorai élmények), vagy mert nem volt olyan állapotban, hogy emlékezhesen rájuk (pl. betegség, részegség miatt). Vagyis ezekben az esetekben az információ forrása értesülés. A kontrollhiány ugyanakkor itt is jelen van, hiszen az alany nem emlékszik az általa véghez vitt cselekvésekre. A vizsgálati anyagban összesen hét ilyen példa szerepelt (~10%), ebből öt esetben a mondatban megjelenik a *pe* kvotatív partikula is, mely kvotatív funkciója mellett reportativitást is kifejezhet (vö. Teptiuk).¹⁹ Véleményem szerint a *pe* partikula gyakori megjelenése az első személyű második múlt idejű ige mellett azokban az esetekben, amikor az alany másoktól értesül saját cselekedeteiről, szintén arra utal, hogy az első személyű indirekt evidenciális alakok a kontrollhiányt fejezik ki és nem az információ forrására utalnak. Az információforrásra történő utalást a *pe* partikula kódolja.

A (15) példában a beszélő csak másoktól értesül arról, hogy gyerekkorában nagyon beteg volt és ezért a vajásokok a kemencébe tették, ő maga nem emlékszik rá. A példamondatban nem jelenik meg a *pe* partikula, de a szöveg folytatásában, amikor a bejegyző arról beszél, hogy meggyógyult, már igen.

¹⁹ Második múlt idejű igék és a *pe* partikula harmadik személyű kontextusban nagyon ritkán fordul elő együttesen – amennyiben a *pe* partikula szerepel a mondatban, az ige az esetek túlnyomó többségében első múlt időben áll. Az indirekt evidenciális és a *pe* partikula együttes előfordulása az információ forrásának bizonytalanságára utalhat, pl. pletyka, szóbeszéd, általános értesülés (*general hearsay*) (Sztrelkova szóbeli közlése 2016).

(15) udmurto4ka.blogspot.ru; 2013. 09. 22. (utolsó látogatás: 2018. 08. 27.)

Mon pići dır-jam tuž višiš vili-škem i mon-e
 én kicsi idő-INE.POSS.1SG nagyon beteg **van-PST2.1SG** és én-ACC
pelláškiš-jos tjri-llam gur puškj.
 vajákos-PL berak-PST2.3PL kemence PP
 'Kiskoromban nagyon beteg voltam és a vajákosok betettek a kemencébe.'

A (16) példában az alany szintén mások elmondása alapján szerez tudomást arról, hogy éjjel álmában beszélni kezdett.

(16) pavel-vahrushev.livejournal.com; 2013. 07. 31. (utolsó látogatás: 2018. 11. 25.)

Ujın, pe (...) mon veraški-nj kutski-škem (...)
 éjjel **QUOT** én beszél-INF **kezd-PST2.1SG**
 'Állítólag éjjel beszélni kezdtem.'

Látható, hogy a második múlt idejű első személyű alakok értelmezési lehetőségeit tekintve az eddigi szakirodalomban megjelent funkciók mindegyike megtalálható jelen vizsgálati anyagban is. Ugyanakkor, meglátásom szerint, ezen alakok szemantikájáról pontosabb képet ad, ha a számos hozzájuk társított jelentésárnyalat közül (véletlenszerűség, szándékosság hiánya, mirativitás stb.) a kontrollhiányt elsődleges jelentésként emeljük ki, mivel ez a szemantikai tartalom megközelítőleg mindegyik értelmezési opciónál megtalálható. Mivel az alanyok nincs kontrollja egy adott szituáció felett, így végrehajthat egy nem szándékos, véletlenszerű cselekvést (vö. (5) és (6) példa). Továbbá szintén a kontrollhiány jelenik meg azokban az esetekben is, amikor az alany egy olyan állapotba vagy helyzetbe kerülhet, melyet nem tud befolyásolni²⁰ (vö. (8) és (9) példa). A kontrollhiány központi szerepét a második múlt idejű első személyű alakok morfológia felépítése is támogatja (vö. 5.1 pont).

A kontrollhiány szemantikai tartalma egyedül azokban az esetekben marad el, amikor az első személyű második múlt idejű igealak egy korábbi cselekedet (mely nem feltétlen kontrollálhatatlan) végrehajtásának vagy saját állapotának felismerését fejezik ki (általában következtetési folyamatokon keresztül). Ugyanakkor fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a késleltetett realizáció ezen típusú használata és a kontrollhiány kognitív szempontból nem áll távol egymástól: mindkét esetben mentális "távolság" található az érzékelő és saját cselekedetei/állapota között. Ahogyan korábban is említettem, érdemesnek tartom fontolórra venni, hogy az udmurtban az indirekt evidenciális kiterjedése a kontrollhiányra nem a váratlanság, hanem a felismerés képzetén keresztül lehetséges.

²⁰ Számos esetben nem is beszélhetünk cselekvő ágensről, inkább experiensről (vö. 5.2.4 pont).

5.2.4 A predikátum típusa

A predikátum típusát és az első személyű indirekt evidenciális alakok kapcsolatát tekintve, az udmurtban nem található megszorítás, vagyis nem csupán érzéseket, belső folyamatokat, állapotokat leíró igék állhatnak második múlt első személyben. Ez látható a (17) példában, amelyben a beszélő úgy szállítja a tojásokat, hogy azok összetörnek. Ez a példa más szempontból is izgalmas: nem maga a cselekvés akaratlan, hanem annak módja ('ütődve vittem'). Hasonló jelenség figyelhető meg a páros igéknél, ahol a modifikátor jelentése különféle mértékben jelenik meg (Horváth 2010). Ugyanakkor a (17) példában nem páros igéről van szó, hanem határozói viszony áll fenn az igenév és a finit ige között. Véleményem szerint ez a típusú használat is arra enged következtetni, hogy az alany kontrollhiánya hangsúlyos: az alany saját kontrollhiánya miatt nemkívánatos módon hajtja végre a cselekvést.

(17) muketulon.tumblr.com; 2017. 04. 17. (utolsó látogatás: 2018. 09. 12.)

Kuregpuz-en tǵrm-em sumka-me šukkiǵi-sa vaji-škem
 tojás-INST tölt-PTCP.PST táska-ACC.POSS.1SG üt-CVB hoz-PST2.1SG
ni dor-e, og-ez no piliški-tek kiǵi-mte.
 már otthon-ILL egyik-DEM sem török-CAR marad-NEG.PST2.3SG
 'A tojással teli táskám hazafelé ütődve vittem, egy tojás sem maradt ép.'

Megfigyelhető továbbá, hogy a vizsgált anyagban nagyobb számban fordulnak elő első személyű indirekt evidenciális alakok olyan igékkal, amelyek alanya tematikus szerepét tekintve experiens (vö. 2. diagram). Ezt illusztrálja a (18) példa.

(18) udmurto4ka.blogspot.ru; 2016/02/13 (utolsó látogatás: 2018/08/31)

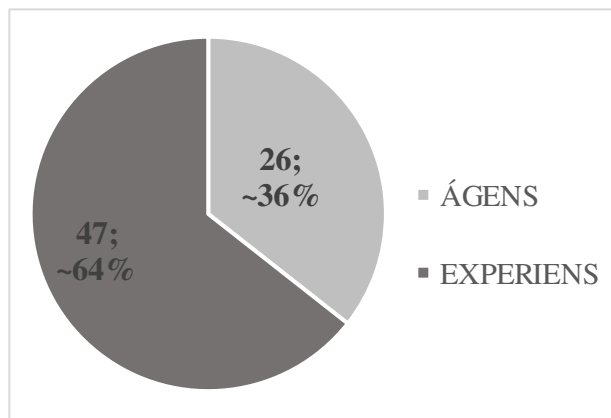
Um-me uši-škem
 álom-ILL esik-PST2.1SG
 'Elaludtam.'

Az alábbi táblázatban (1. táblázat) látható, hogy a vizsgálati anyagban mely predikátumokkal szerepelt a legmagasabb számban első személyben a második múlt idő. Ez alapján látható, hogy előfordulása olyan igékkal a leggyakoribb, melyek önmagukban valamilyen kontrollálhatatlan folyamatot vagy cselekvést fejeznek ki (pl. 'létezni', 'elfelejteni'; 'aludni'; 'szomorkodni').

1. táblázat: Az igék, melyek a legmagasabb számban álltak első személyű indirekt evidenciális alakban

Ige infinitívusza	Jelentés	Előfordulás
<i>vunetijnj</i>	'elfelejt'	12
<i>mezmijnj</i>	'szomorkodik, vágyakozik'	6
<i>izijnj</i>	'alszik'	5
<i>kjijnj</i>	'marad, lemarad'	5
<i>vilijnj</i> ²¹	'létezik'	4
<i>učkijnj</i>	'néz'	3
<i>keltijnj</i>	'otthagyt, elmulaszt'	2
<i>jangišanj</i>	'hibázik'	2
<i>šedtijnj</i>	'talál'	2
<i>vajijnj</i>	'hoz, visz'	2

Minden egyéb predikátummal csak egy-egy előfordulás található a vizsgálati anyagban. Ezek a következők: *adžijnj* 'lát', *baštijnj* 'kap, szerez', *budijnj* 'nő', *burmijnj* 'meggyógyul', *djšijnj* 'hozzászokik', *dongisa ležijnj* 'meglök' (tkp. lökve engedni), *gožtijnj* 'ír', *ižsa koškijnj* 'elalszik' (tkp. alva elmegy), *jenanj* 'meggyógyul', *kačanj* 'leszed', *kožanj* 'vél', *kurijnj* 'kér', *kutskijnj* 'kezd', *kurtčijlisa pottijnj* 'kiharap' (tkp. harapva kivisz) *kuštijnj* 'elejt', *lukanj* 'gyűjt', *ortčijnj* 'túlmeleg', *otravit'sa kariškijnj* 'mérgezést kap', *pukijnj* 'ül', *pukšijnj* 'leül', *šurijnj* 'kerül valahová', *sajkanj* 'felébred', *tetčijnj* 'ugrik', *ulijnj* 'él', *ušijnj* 'esik', *veraškijnj* 'beszél', *vetljinj* 'jár, megy', *vetanj* 'álmodik', *viržitijnj* 'elmozdít', *žad'ijnj* 'megun'.

2. diagram: A vizsgálati anyagban szereplő predikátumok alanyának tematikus szerepe

²¹ Az ige infinitívuszi alakja önmagában nem használatos, csak az *ulijnj*- *vilijnj* 'létezik' szerkezetben.

Összesítve 37 különböző ige állt második múlt első személyben. A 2. diagram összesítve mutatja be a vizsgálati anyagban szereplő predikátumok alanyának tematikus szerepét. Látható, hogy az első személyű második múlt idejű alakok jellemzően olyan predikátumokkal fordulnak elő, melyek alanya tematikus szerepét tekintve experiens.

5.3 Az egyes és többes számú első személyű evidenciális alakok

A tipológiai leírások általában az egyes szám első személyű alakokra fókuszálnak. Az udmurt nyelvben, az egyes számúakhoz mérten jóval kisebb számban, de többes szám első személyű alakok is megjelennek második múlt időben (vö. 3. diagram). Azért érdemes külön szót ejteni ezekről az alakokról, hiszen ezen esetekben a beszélő nem csupán a saját, hanem egy csoport cselekvését írja le. Egy csoport kontrollhiánya más jellegű, mint az egyéné. A többes szám első személyű alakok ritkák, hiszen használati körük még az egyes szám első személyűeknél is meghatározottabb: a beszélő a cselekvésben részt vevő többi személyről is feltételezi, hogy nem voltak kontrollban a szóban forgó esemény lefolyásakor. Ennélfogva a többes szám első személyű alakok használata olyan beszédhelyzetekben jellemző, amelyekben a beszélő nem emlékszik a szóban forgó eseményre (pl. családi események, amikor még nem élt vagy túl kicsi volt (vö. empatikus többes²²), csak értesülés révén szerzett róla tudomást. A (19) példában a beszélő még nagyon kicsi volt, amikor a család Krímből elköltözött, így csak értesülés révén tudhatja, hogy a nagy fényképalbumokat még onnan hozták. Az reportatív evidenciát a kvotatív partikula jelenléte is megerősíti.

(19) [kepics.tumblr.com](https://www.tumblr.com/kepics); 2016. 05. 16. (utolsó látogatás: 2019. 01. 03.)

Mīnam no apa-je-len bīden dorīn badźīm
 nekem és nővér-POSS.1SG-GEN egyenként otthon nagy
A4 format-jem fotoalbum-jos-mj vań,
 A4 formátum-ADJ fényképalbum-PL-POSS.1PL van
so-os-tj Krīm-iś, pe, vai-śkemmj.
 az-PL-ACC Krím-ELA QUOT hoz-PST2.1PL

'Nekem és a nővéremnek külön-külön otthon van egy nagy A4-es formátumú fényképalbumunk, állítólag Krímből hoztuk őket.'

²² A többes szám első személy empatikus használata során a beszélő a névmást csak közvetetten vonatkoztatja magára, „a másikkal való azonosulását, közösségvállalását juttatja kifejezésre” (Laczkó–Tátrai 2015: 506). A (19) példa esetében is ezt láthatjuk – a beszélő még kicsi volt az általa leírt események történetkor, nem emlékezhet rájuk, de a családjával való azonosulás révén többes szám első személyt használ.

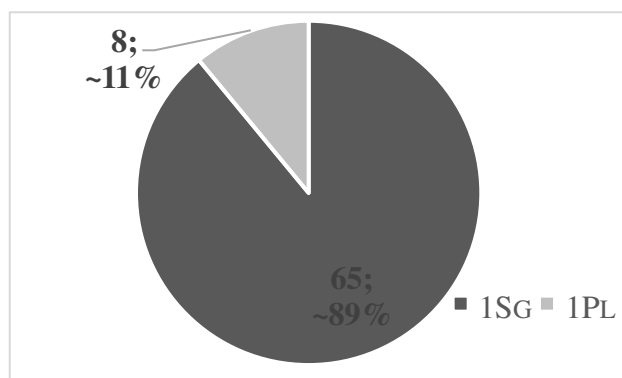
A többes számú alakok olyan esetekben is megjelennek, mikor a kontrollhiány a csoport minden tagjára vonatkozatható (pl. mindannyian elfelejtettek valamit, mindannyian elszomorodtak). Ilyen a (20) példa, melyben távozáskor elfelejtették bezárni a kaput.

(20) marjamoll.blogspot.ru; 2014. 01. 25. (utolsó látogatás: 2018. 08. 31.)

Kapka-ti potj-ku-mj, kapka-mes
 kapu-PROL kijön-CVB-POSS.1PL kapu-ACC.POSS.1PL
vorsa-nj vuneti-skemmi
 bezár-INF **elfelejt-PST2.1PL**

'Ahogy mentünk ki a kapun, elfelejtettük bezárni.'

Az alábbi diagram (3. diagram) az egyes és többes számú első személyű alakok megoszlását illusztrálja a vizsgálati anyagban.

3. diagram: Az egyes számú és többes számú első személyű alakok megoszlása a vizsgálat anyagban

6. A kutatás eredményei, összegzés

A tanulmány áttekintette az evidencialitás és az első személy közötti kapcsolatot az udmurt nyelvben. Az udmurt nyelv ezen jelensége a tipológiai kutatásokban is felhasznált szempontok szerint került vizsgálatra, így megállapításai összevethetőek más nyelvekben végzett vizsgálatok eredményeivel is. A tanulmány különös figyelmet fordított az indirekt evidenciális (második múlt idejű) alakokra és ezek értelmezési lehetőségére.

Az evidencialitás és az első személy kategóriájának együttes előfordulását illetően a kutatás eredményei azt mutatják, hogy az udmurtban nincs efféle megszorítás – az első személyű alakok mind az első mind a második múlt időben megengedettek.

A gyakorisági szempontot vizsgálva azonban megállapítható, hogy a második múlt idejű, első személyű alakok kifejezetten ritkák, mind az első múlt idejű első személyű (PST1.1SG), mind a második múlt idejű harmadik személyű (PST2.3SG) alakokhoz viszonyítva (vö. 5.2.2 pont). Ez azzal magyarázható, hogy az első személyű, második múlt idejű alakok nagyon szűk jelentésmezőt fednek le (az érzékelő kontrollhiányát vagy késleltetett felismerését). Amennyiben a megnyilatkozó saját múltbeli tetteiről beszél, minden egyéb esetben az első múlt idejű első személyű alak használatos.

Az első személyű evidenciális alakok értelmezését vizsgálva a tanulmány az első személyű, indirekt evidenciális alakokra fókuszált. A kutatási anyagban nem található a korábbi szakirodalomban nem taglalt értelmezési lehetőség, de véleményem szerint a számos használati kör közül célszerű kiemelni az alany kontrollhiányát, mivel ebből a jelentéstartalomból a használat egyéb típusai is levezethetők. Például a szakirodalomban véletlenszerű, nem szándékos cselekvésként leírt események – ezt láthattuk a (5) példában, melyben a beszélő kiharapta a száját, a (7) példában, ahol lekésték az érdekes programokat, továbbá a (17) példában is, melyben a beszélő összetörte a tojásokat. Mivel az alanynak nincs kontrollja az adott szituáció felett, végrehajthat egy véletlenszerű, nem szándékos cselekvést (mely gyakran nemkívánatos eredménnyel is jár.) A kontrollhiány azokban az esetekben is megtalálható, mikor a második múlt idejű ige azt fejezi ki, hogy az alany olyan helyzetbe/állapotba került, melyet nem tudott befolyásolni. Ezt láthattuk a (8) példában, melyben a beszélő hiányolta a testvérét, a (9) példában, ahol ráunt az elektronikus zenére és a (18) példában is, melyben álomba esett. Az alany saját kontrollhiánya révén kerülhet egy olyan állapotba vagy szituációba, melyben tehetetlen, melyet nem tud befolyásolni.

Fontosnak tartom a késleltetett felismerés/realizáció hangsúlyos jelenlétét (58%; vö. 1. diagram) a vizsgálati anyagban, hiszen ez egy olyan típusú használat, mely a harmadik személyű, második múlt idejű igéknél is megtalálható (vö. (10) példa). A késleltetett felismerés jellemzően a kontrollhiány mellett jelenik meg, de található olyan esetek, melyekben a második múlt idejű igealak sokkal inkább az alany korábbi cselekvése vagy állapota feletti felismerését fejezi ki és nem annak kontrollhiányát. Ez látható a (13) példában, melyben a megnyilatkozó rádöbben, hogy túl fiatalnak vélte magát, mivel a gyerekek magázva szólították meg és nem tegezve, ahogy ő feltételezte. Az (13) példa révén illusztrált esetek, illetve arra alapozva, hogy a késleltetett felismerés szemantikai tartalma szoros összefüggéseket mutat az inferencialitással és mirativitással (vö. 3. és 5.2.3 pont), továbbá hogy a második múlt idejű harmadik személyű alakok esetében is megtalálható, feltételezhető, hogy az udmurtban (és talán az udmurthoz hasonló evidenciálisrendszerrel bíró nyelvekben is) az indirekt evidenciálisok jelentéskiterjedése a kontrollhiányra a felismerés képzetén keresztül lehetséges és nem a váratlanság képzete révén, ahogy a tipológia jelenleg feltételezi (vö. Curnow 2003).

A vizsgálati anyagban elkülöníthetők azok az esetek, amikor a beszélő csak másoktól értesül saját cselekedeteiről (a vizsgálati anyag 10%-a). Ez látható a (16) példában, melyben a megnyilatkozó csak mások elmondása alapján tudja meg, hogy álmában beszélni kezdett. Az ilyen példák többségében a reportatív evidencia kifejezőjeként megjelenik a *pe* kvotatív partikula is. Véleményem szerint a partikula jelenléte azzal magyarázható, hogy az első személyű második múlt idejű igealak elsődlegesen az alany kontrollhiányát fejezi ki, mivel vagy nem volt tudatánál, mikor a szóban forgó cselekvést végrehajtotta vagy már elfelejtette, így csak másoktól értesülhet róla.

A predikátum típusát tekintve nincs a tipológiában ismertetett megszorítás az udmurtban. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy a második múlt idő első személyben nagyobb számban fordul elő olyan igékkal, melyeknek alanya tematikus szerepét tekintve *experiens* (a vizsgálati anyag 64%-a; vö. 2. diagram).

Habár a tipológia az egyes szám első személyű alakokat taglalja, az udmurt nyelvben lehetségesek a többes szám, első személyű evidenciális alakok is. Ezek ugyanakkor a vizsgálati anyagban csak kis mértékben fordulnak elő (11%; vö. 3. diagram).

Jelen tanulmány eredményei remélhetőleg hozzájárulnak ahhoz, hogy pontosabb képet kapjunk az udmurt evidencialitásról, ezen belül is az indirekt evidenciális nem információforráshoz kötődő jelentéskiterjedéseiről és ezen kiterjedések összefüggéseiről. Segítségét nyújthat az udmurthoz hasonló evidenciális-rendszerekkel bíró nyelvek indirekt evidenciálisának vizsgálatához, különösképpen azokban a nyelvekben, ahol az indirekt evidenciális első személyben is megengedett.

Irodalom

- Aikhenvald, Alexandra Yurievna (2004), *Evidentiality*. Oxford University Press, Oxford.
- Aikhenvald, Alexandra Yurievna (2012), The essence of mirativity. In: *Linguistic Typology* 16. 435–485.
- Aikhenvald, Alexandra Yurievna (2015), Evidentials: their links with other grammatical categories. In: *Linguistic Typology* 19/2. 239–277.
- Bartens, Raija (2000), *Permilaisten kielten rakenne ja kehitys*. In: *Suomalais-ugralaisen seuran toimituksia* 238. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- Csúcs Sándor (1990) *Chrestomathia Votiatica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Curnow, Timothy Jowan (2001), *Evidentiality and Me: The Interaction of Evidentials and First Person*. Proceedings of the 2001 Conference of the Australian Linguistic Society. <http://www.als.asn.au/proceedings/als2001/curnow.pdf> (utolsó letöltés: 2019. 08. 03.)
- Curnow, Timothy Jowan (2002), Types of Interaction between Evidentials and First-Person Subjects. In: *Anthropological Linguistics*, 44/2. 178–196.

- Curnow, Timothy Jowan (2003), Nonvolitionality expressed through evidentials. In: *Studies in Language* 27. 39–60.
- GSUJ (1970) = Perevoščikov, P.N. [Первошиков, П.Н.] (szerk.) Грамматика современного удмуртского языка. II. Удмуртское Книжное Издательство, Izsevszk.
- Horváth Laura (2010), Az úgynevezett páros igék aspektuális szerepe, grammatikalizációja az udmurt (és a mari) nyelvben. 6. Félúton Konferencia. ELTE, Budapest. <https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdfs/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/20687/horvath.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (utolsó letöltés: 2019. 08. 03.)
- Kelmakov, Valentin–Hännikäinen, Sara (1999), Udmurtin kielioppia ja harjoituksia. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Kozmács István (2002), Udmurt nyelvkönyv. JATEPress, Szeged.
- Kozmács István (2008), Az *-šk-* képző az udmurt (vojják) igeképzés rendszerében. Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.
- Kubitsch Rebeka (2018), The use of non-firsthand evidential in contemporary texts in Udmurt (konferenciaelőadás) International Conference on Tense, Aspect, Modality and Evidentiality. University of Neuchâtel, Neuchâtel.
- Kubitsch Rebeka (2019), Az udmurt indirekt evidenciális miratív jelentésárnyalata. In: Scheibl, György (szerk.) *Lingdok* 18. konferenciakötet. Szegedi Tudományegyetem. Nyelvtudományi Doktori Iskola. Szeged. 25–40.
- Kubitsch Rebeka – Németh Zoltán (2018) Evidential forms as politeness strategy in Udmurt (konferenciaelőadás) 6th World Conference on Plucentric Languages and their Non-Dominant Varieties 2018. Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.
- Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (2015), „Évek óta mást se csinálunk.” A többes szám első személyű deixiktikus elemek működésének vizsgálatához. In: Bárh János – Bodó Csanád – Kocsis Zsuzsanna (szerk.) *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére.* ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet., Budapest, 501–514.
- Leinonen, Maria (2000), Evidentiality in Komi Zyrian. In: Johanson, Lars–Utas, Bo (eds.) *Evidentials.* Mouton de Gruyter, Berlin/New York. 419–440.
- Mexas, Haris (2016), *Mirativity as realization marking: A cross-linguistic study.* Thesis, Universiteit Leiden.
- Siegl, Florian (2004), *The 2nd past in the Permic languages.* M.A. Thesis. Tartu.
- Skribnik, Elena – Kehayov, Petar (2018), Evidentials in Uralic Languages. In: Aikhenvald, A. Y. (eds.) *The Oxford Handbook of Evidentiality.* 525–555.
- Tarakanov, I. V. [Тараканов, И. В.] (2011), Каронкыл. In: Tyimerhanova, N. N. (szerk.) *Удмурт кыллэн вераськонлюкеттодосэз (морфологияез).* Удмурт университет Издательство. Izsevszk. 138–254.
- Teptiuk, Denis (védésre leadott disszertáció), *Quotative indexes in Finno-Ugric (Komi, Udmurt, Hungarian, Finnish and Estonian).* PhD-értekezés, University of Tartu.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2013), *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe.* Osiris Kiadó, Budapest.